

МАРФАЛАГІЧНЫЯ СРОДКІ СТВАРЭННЯ ЭМАТЫЎНАСЦІ Ў ВЕРШАХ ГЕНАДДЗЯ ПАШКОВА

Уводзіны. Эмоцыі ў маўленні выконваюць дзве асноўныя функцыі — эмацыйнае самавыяўленне (выкарыстанне адзінак мовы для выражэння, «усплёск» эмоцый без нацэльвання на канкрэтнага адрасата) і эмацыйнае ўздзеянне (прагматычная інтэнцыя ўздзейнічаць на адрасата ў патрэбным маўленчым кірунку, прымусяць яго да чаго-небудзь, задаволяць просьбу, выклікаць у яго пэўныя пачуцці) [1, с. 208—209]. Эматыўнасць у вузкім сэнсе разглядаецца як кампанент у значэнні моўных адзінак, які адлюстроўвае стаўленне суб'екта да рэчаіснасці ў форме псіхічных перажыванняў, г.зн. як «лінгвістычны аспект катэгорыі эмацыйнасці» [2, с. 6]. Эматыўнасць забяспечваюць усе сродкі, якія падтрымліваюць увагу і цікавасць чытача. Гэта катэгорыя рэалізуецца на арфаэпічным, акцэнталагічным, лексічным, словаўтваральным, граматычным (марфалагічным і сінтаксічным) узроўнях моўнай сістэмы. Так у паэзіі Генаддзя Пашкова эматывы шырока выкарыстоўваюцца менавіта на марфалагічным ўзроўні.

Асноўная частка. Марфалагічны ўзровень мовы мае ўласныя сродкі выразнасці. Належнае месца сярод такіх сродкаў мовазнаўцы адводзяць семантыка-стылістычнай ролі часцін мовы, уласным унутраным рэсурсам абазначэння прадметаў, якасцей, дзеянняў. З пункту гледжання функцыянальнай стылістыкі, назойнікі у тэксце часцей за ўсё дапамагаюць вызначыць прадмет размовы, прыметнікі канкрэтызуюць прыметы, якія суб'ектаў і аб'ектаў, дзеяслоў і яго формы перадаюць вялікую колькасць сэнсавых адценняў адлюстравання руху, перамяшчэння, робяць маўленне кампактным, дынамічным. Напрыклад, у вершах Генаддзя Пашкова прыметнікі, з аднаго боку, ужыты ў сваёй асноўнай часцінамоўнай функцыі: для паэтычнага апісання малюнкаў прыроды, знешнасці чалавека, яго душэўнага стану і г. д.: «*Як птушка ў прасцягах развесненых, — // вольная; // нібы чарацінка ў вадзе, — // трапяткая; // падобна крыніцы ў каменьчыках — // звонкая; // як зорная далеч. — // нераздаданая; // што жытняе поле, — адвечна церпялівая; // нібыта зара на світанку, — // цнатлівая; // як слёзка з бялюткай бярысты, — // п'яная; // бы возера ў хвалях ракетных, — бяздонная*» [3, с. 7]. З другога боку, выражаная эматыўнасць гэтых радкоў звязана выбарам з нестандартнай, адрознай ад выкарыстання ў прамым лексічным значэнні, спалучальнасці прыметнікаў і назойнікаў: «*чарацінка*» — «*трапяткая*», «*поле*» — «*церпялівае*», «*зара*» — «*цнатлівая*», «*слёзка*» — «*п'яная*».

Адметнай стыльвай рысай вершаў Г. Пашкова выступае ужыванне прыдаткаў, якія нясуць важную сэнсавую і эмацыйнальную нагрукку: «*А дзе зямля-карміцелька? // Дзе неба? // Зліліся так, // што іх не разгадаць!*» [3, с. 17]; «*Жыццядай-кісларод // сініх вочак пакінуў*» [4, с. 71]; «*Не, не ўпадак сіл, // не безнадзейнасць, // не хандра начная. // не адчай, — // гэта сэрца-жаваранак дзеіць: // шлю пасланне, — ты яго страсай, // хуткаю маланкай між аблокаў, // ракетлівым громам уначы*» [3, с. 31].

Такім чынам, эматыўнасць часцін мовы рэалізуецца ў кантэксце іх сінтагматычнай сувязі, пабудаванай з «парушэннем» традыцыйнага выкарыстання, аднак з улікам іх асноўных семантычных і сінтаксічных прымет: дзеяслоў кіруе назойнікамі, з лёгкасцю ўтварае вакол сябе ланцужок залежных слоў і канструкцый; прыслоўе удакладняе месца, час, спосаб, прычыну, мэты, умовы дзеяння; службовыя часціны мовы таксама «працуюць» на эматыўнасць, дапамагаюць удакладніць, узмацніць значэнне самастойных часцін мовы, надаць адмоўнае або сцвярдзальнае значэнне сказу.

Ярка эматыўная афарбоўка слова на марфалагічным ўзроўні ўзнікае з дапамогай словаўтваральных рэсурсаў беларускай мовы. Гэта абумоўлена развітай сістэмай словаўтварэння, прадуктыўнасцю ацэнчаных афіксаў, якія надаюць слову разнастайныя экспрэсіўныя адценні, і функцыянальна-стыльвай замацаванасцю некаторых словаўтваральных мадэлей. Стылістычны аналіз эматыўных мадэляў словаўтварэння звязаны з асаблівасцямі ўжывання суфіксаў суб'ектыўнай ацэнкі, вызначэннем іх функцыянальнай прыналежнасці і маўленчай экспрэсіі пры стварэнні індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў. Яркай стылістычнай афарбоўкай вылучаюцца іменныя часціны мовы, у прыватнасці, назойнікі, прыметнікі і займеннікі.

Найбольшай эматыўнай афарбоўкай валодаюць суфіксы суб'ектыўнай ацэнкі назойнікаў. Ад назойнікаў, нейтральных у эматыўным плане, шляхам афіксацыі можна ўтварыць словы, якія маюць яркае ацэнчнае значэнне. Да такіх адносяцца суфіксы *-эйк-а* (*-ейк-а*), *-к-а*, *-ачк-а*, *-ечк-а*, *-ус-я*, *-аньк-*, *-еньк-а* (*-эньк-а*), *-ынк-а*, *-ушк-а*, *-ык-*, *-ік-*, *-ок-*, *-атк-(-ятк-)*, *-улк-*, *-ц-* з памяншальна-ласкавым значэннем, звычайна з адценнем станоўчай ацэнкі: «*Ты прызнайся, // сонейка маё: // ты — мой вір // ці — круг выратавальны*» [3, с. 8]; «*А ты плацейка зняла // і шпурнула на каменне, // я цябе ўсю абвіла // хваля ў мройнае адзенне*» [3, с. 14]; «*Архангел-камарык, // зайграй на трубе, // я дроў у цяпельца // падкіну*» [3, с. 28].

Разнастайныя эматыўныя адценні як негатыўнай, так і станоўчай ацэнкі выяўляюць суфіксы, якія ўказваюць на асобу: «*І, бязбожнік, // я ўкленчыў: // — Мора! // Злітуйся! // Вярні!*» [3, с. 14], «*Ні п'яны, // ні светлы, // полем, // праз граду, // як бадзяжнік, // светам // некуды брыду*» [3, с. 30], «*Не брадзяга я, не шалапут*» [3, с. 38].

Часта ў вершах Г. Пашкова можна сустрэць назоўнікі з суфіксамі *-к-, -ц-* для абазначэння асобы жаночага полу паводле прафесійнага занятку або сацыяльнага статусу: «*Абвуглены сад. // На палетак, // між котлішчаў былых, // салдатка вяде сваіх дзетак, // вядзе хлебаробаў малых*» [4, с. 4].

Аднолькавыя суфіксы (*-эч (еч)-а, -ыск-а*) могуць уносіць у кантэкст узнёсласць эматыўнай афарбоўкі: «*Чалавеча! // Якому ты молішся богу?*» [2, с. 23], або, наадварот, — прастамоўны характар, уласцівы гутарковаму маўленню: «*Вакол ля кедра // малеча таўчэца*» [3, с. 150].

Суфіксы *-осць(-асць)-, -ств-* надаюць назоўнікам абстрактна-кніжны характар: «*Зліліся ў дымцы // Браслаў і азёры, // з гаёвай вышы бачыцца — // як ёсць! — скрозь лёгкі шум бярозай белакорых // няхітрая // Радзімы прыгажосць*» [3, с. 124]; «*Пэўна мкнеца ўслед // за выраем // безваротна // маладосць*» [3, с. 139]. Сустракаюцца ў вершах аддзяслёўныя назоўнікі з суфіксамі *-анн-, -энн(-енн-), -нн-, -ізацы-, -ацы-* і інш., якія выконваюць тую ж ролю — стварэнне кніжнай лексікі: «*Час узлёту... // І час падзення... // Перамога... // Прыгнэту жах*» [3, с. 166]; «*Пэўна ж, ім // развітальна іграе латунь // над нябесным скляпеннем // смалянага бору*» [3, с. 142].

Для прыметнікаў таксама характэрна выражэнне разнастайных эматыўных значэнняў пры дапамозе афіксацыі. Да найбольш прадуктыўных тыпаў эматыўна афарбаваных суфіксаў адносяцца памяншальна-ласкальныя і павелічальна-ўзмацняльныя.

1. **Памяншальна-ласкальныя суфіксы** *-еньк- (-эньк-), -аньк-, -енечк-, -ютк, -юсеньк-*: «*Сыплюся ў кроках моцна голле, // чысцюткім інеем іскрыць*» [3, с. 93], «*...Новы дзень // мне бялюткэй старонкай // пакладзі пад руку, // снегапад*» [3, с. 62].

2. **Павелічальна-ўзмацняльныя суфіксы** *-озн-, -ізн-, -энн, -эзн-, -ізарн-, -эразн-, -іст(-ыст-)*: «*Ноч даўгая ў восені бяконца. // Самая даўжэзная з начэй*» [3, с. 54], «*З высачэзнага захмар'я // блізка — далячынь*» [3, с. 25].

Акрамя традыцыйных словаўтваральных мадэляў, Г. Пашкоў звяртаецца да аказіянальнага словаўтварэння. Аўтарскія наватворы паэта глыбока асацыятыўныя, з незвычайнай семантыкай. У гэтым выпадку шырока выкарыстоўваюцца складаныя словы. Напрыклад: «*Усё праляцела, // як сон, // як радаснае ачмурэнне*» [3, с. 54]; «*Кудлач-туман у гнуткіх чаратах // над заваддзю // гняздо заранкі гукае, // і ад кастра такі духмяны пах — // рыбацкая там закінае юшка*» [3, с. 115]; «*Захлусіўся паэт-балабол*» [3, с. 150].

Заклучэнне. Стаўленне суб'екта да рэчаіснасці, яго псіхічныя перажыванні і эмацыянальныя рэакцыі ў маўленні адлюстроўвае катэгорыя эматыўнасці. Гэта лінгвістычнае паняцце, якое аб'ядноўвае тры моўныя адзінкі, што могуць быць выразнікамі пачуццяў і перажыванняў чалавека, у адрозненне ад псіхалагічнага паняцця эмацыянальнасці, што характарызуе яго паводзіны ў пэўных сітуацыях. Моўная сістэма на розных яе ўзроўнях валодае ўнутранымі рэсурсамі выражэння эматыўнасці: лексічнымі, словаўтваральнымі, сінтаксічнымі, а таксама кантэкстуальнымі. У мастацкай плыні лірыкі Генадзя Пашкова эматыўнасць афарбоўкі паэтычных радкоў рэалізуецца праз сінтагматычныя сувязі часцін мовы, пабудаваныя з улікам іх асноўных семантычных і сінтаксічных прымет, аднак у варыянце нестандартнай лексічнай спалучальнасці. Эматыўна афарбоўка слова на марфалагічным ўзроўні ў вершах гэтага аўтара таксама ўзнікае з дапамогай словаўтваральных рэсурсаў мовы: суфіксаў суб'ектыўнай ацэнкі, словаскладання, аказіянальнага словаўтварэння.

Спіс цытуемых крыніц

1. Эмотивный код языка и его реализация : коллектив. монография / ред. В. И. Шаховский. — Волгоград : Перемена, 2003. — 174 с.
2. Шаховский, В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. — М. : ЛИБРОКОМ, 2009. — 208 с.
3. Пашкоў, Г. П. Тваім святлом благаславіны: вершы і паэма / Г. П. Пашкоў. — Мінск : Маст. літ., 2006. — 239 с.
4. Пашкоў, Г. П. Зямлю слухаю: Лірыка / Г. П. Пашкоў. — Мінск : Маст. літ., 1983. — 95 с.

УДК 808.26–541.2

М. І. Дзярках, С. Ф. Бут-Гусаім

Установа адукацыі «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна», Брэст, Рэспубліка Беларусь

ПАЭТОНІМІКОН РАМАНА ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК «ГОНДЫ»

Уводзіны. Прадметам мастацкага аналізу ў рамане Зінаіды Дудзюк «Гонды» стаў лёс беларусаў-палешукоў у цяжкія пасляваенныя дзесяцігоддзі, калі сяляне адрываліся ад спрадвечнага ладу жыцця, сям'і, храма, пакідалі родныя хаты, блукалі ў пошуках заробку па бяскрайніх прасторах Савецкага Саюза. Трагічнымі былі жыцці адлучаных ад малой радзімы людзей, якія забывалі нязменныя маральныя нормы, але так і не знаходзілі шчасця. Нягледзячы на драматызм лёсу герояў рамана — жыхароў палескай вёсачкі Ляды, — у творы гучыць надзея на тое, што адвечны свет Палесся будзе жыць: «На долю лядчукоў у большай ці меншай ступені выпалі ўсе тры гістарычныя мітрэнгі, якія перажывала Палессе на працягу шматлікіх ста-